

nak tekinti, és még részben sem társadalmi konstrukciónak, valamiféle konszenzus eredményének.

VÁRI GYÖRGY

László Török Transfigurations of Hellenism

ASPECTS OF LATE ANTIQUE ART IN
EGYPT A. D. 250–700

*E. J. Brill, Leiden–Boston, 2005.
XXVII + 400 old., képekkel, € 191*

Török László gondosan illusztrált könyve elsőként gyűjti egyetlen kötetbe a késő antik Egyiptom művészetének dokumentumait a Kr. u. 250 és 700 közti időszakból, melyeket a legújabb szakirodalom lenyűgözően átfogó ismeretere támaszkodva elemez. Egyiptom művészetét a késő antik világ többi területéről származó emlékekkel összevetve bizonyítja azt, hogy Egyiptom ennek a világnak egyik része volt, ami – ismerve Egyiptom vallási, oktatási és kereskedelmi központ szerepét – egyáltalán nem meglepő.

Török először összefoglalja az egyiptomi késő antik művészet történetét, főleg német tudósok által végzett kutatása módszereit és változó megítélését. Szól azokról a modern hamisítványokról is, amelyek azt a hamis benyomást keltették, mintha a „kopt” művészet pusztán „népművészet” lett volna, és ily módon tovább táplálták azt a tévhitet, hogy a Nílus völgyében élő egyiptomi keresztények művészete másfajta volt, mint Alexandria elsüllyedt, „görögösebbnek” gondolt művészete. Az Egyiptom történetét és társadalmát a római uralomtól egészen az arab hódításig bemutató következő fejezet nemcsak megfelelő keretet nyújt a művészeti emlékek értelmezéséhez, de páratlanul értékes azért is, mert a legújabb

kutatások kitűnő összefoglalását nyújtja.

E remek alapokon vizsgálja Török a könyv fennmaradó kétharmadában a késő antik Egyiptom építészetét és képzőművészetét. Az építészetben egyaránt megfigyelhető a folytonosság és a változás, különösen az alexandriai építészet jellegzetes, megtört oromzatú fülkéinek folytonos jelenlétét lehet már bizonyítani a hellenisztikus kortól egészen a késő antik korszak végéig. Török szerint a későbbi fülkék figurális díszítésének gondolata római eredetű, viszont igen magas doborművű megvalósítása már Alexandria illuzionisztikus építészeti hagyományával van összhangban. Elfogadja Torp, Severin és Thomas álláspontját, hogy a figurális díszű, tört oromzatú fülkéket sírokhoz faragták, még ha mindeddig egyetlenegy sem került elő *in situ* egy sírban.

Ezután rátér az épületekre, köztük a luxori korábbi Amun-szentély császári kultusz-termére. Elfogadja, hogy a Sohag melletti Apa Shenute Fehér Kolostorának háromkaréjos szentélye „szervesen illeszkedik a késő antik Mediterráneum monumentális építészetének fő áramába, miközben az egyiptomi hellenisztikus építészetből származó jellegzetességeket – például tört oromzatú fülkéket – is mutat” (154. old.). Ezeket a tendenciákat fedezi fel Hermopolisz Magna keresztahajós bazilikáján, melyet egy korábbi szentély fölött emeltek. Mindezek az épületek az egyiptomi múlt „felülírásának” különböző módszereiről tanúskodnak (181. old.).

A szobrászati műhelyeket Török a porfir császárszobrok és Hérakleopolisz Magna (modern Ahnas) IV. századi mészkő faragványai között vizsgálja. Majd sorra veszi a többi művészeti médiumot, elsőként a görög mitológiai témákat ábrázoló textileket. Egyiptomban a száraz éghajlat miatt több nagyméretű (eredetileg akár tíz méter hosszú) faliszőnyeg maradt fenn, mint máshol. A szerző áttekinti a klasszikus

témák ábrázolásait az Alexandriából és más egyiptomi városokból származó elefántcsont faragványokon is.

Az egyiptomi művészet krisztianizálásáról szóló fejezet először a klasszikus mitológiai ábrázolások átformálásait mutatja be. A szemmel láthatóan vallásos témájú jelenetek ábrázolásai közé tartozik egy nemrég fellelt s jelenleg Riggisbergben őrzött festett textil, a Mózes könyveiből vett jelenetek három sorban elhelyezkedő ábrázolásával. (Időközben részletesen publikálva, lásd Lieselotte Kötzsche: *Der bemalte Behang in der Abegg-Stiftung in Riggisberg. Eine alttestamentliche Bildfolge des 4. Jahrhunderts.* Abegg-Stiftung, Riggisberg 2005.) Török azokkal ért egyet, akik szerint ez a IV. századi falkárpit vagy függöny egy templomból származik, bár nem világos, miért ne lehetett volna egy zsinagóga díszje, ugyanúgy, mint Dura Europosz freskói.

Török ezután visszatér az építészet tárgyalásához, ami elkerülhetetlenül a bawitbeli „déli templomhoz” vezet, melyet sokáig „a hatodik század épületszobrászata paradigmikus emlékének tartottak” (316. old.), mindaddig, amíg 1977-ben Severin fel nem vetette – amit Török is elfogad –, hogy ez az épület számos IV–VII. századi *spoliumot* foglal magába. Elveti viszont Severinnek azt a nézetét, hogy mivel a szakkarai főtemplom nagyobb szakasza az arab hódítás után épült meg, oszlopfői eredetileg mind sírokból származnának; szerinte ugyanis a VI. század közepe tájára datálhatók (332–334. old.). A bawiti „déli templom” figurális szobordíszje, egyes elefántcsont faragványok és a „Párizsi Pílaszter” vizsgálata alapján Török arra a következtetésre jut, hogy kimutatható „az udvari művészet hatása Alexandria művészetére, valamint az alexandriai kora bizánci szobrászat közvetlen hatása az egyházi építkezéseken dolgozó helyi műhelyekre” (329. old.). Egyetértek vele abban, ami ennek az egyiptomi építészeti ornamentikának mind-

eddig alábecsült magas kvalitását illeti, sőt egy lépéssel továbbmenve úgy gondolom, hogy bizonyos fejlemények éppenséggel Alexandriában, nem pedig Konstantinápolyban jöttek létre (Judith MacKenzie: *The Architecture of Alexandria and Egypt, 300 BC – AD 700*. Yale University Press, 2007.).

Török kiváló és megvilágító erejű könyve nélkülözhetetlen minden, a késő antik vagy a bizánci művészettel, építészettel vagy történelemmel foglalkozó kutató, diák vagy könyvtár szá-

mára, nem utolsósorban azért, mert bemutatja, miként illeszkedik Egyiptom is ebbe a szélesebb kontextusba.

Az, hogy Alexandria a fő művészeti központok egyike volt, ma már kevésbé meglepő, mivel egyre jobban ismertté válik, milyen fontos volt a késő antik korban. Továbbra is tudományos központ maradt, amit már nemcsak az írott források tanúsítanak (vö. Edward J. Watts: *City and School in Late Antique Athens and Alexandria*. University of California Press, 2006.), hanem a nemrég lengyel régészek által

a város központjában feltárt tantee-remegyüttes is, mely a kor egyik fő oktatási létesítményéhez, a „Múzsák Temenoszához” tartozott. Az váltotta fel ugyanis a korábbi Musaeumot, amelynek helyét mindeddig még nem sikerült azonosítani (vö. T. Deda, T. Markiewicz and E. Wipszycka [eds.]: *Alexandria: Auditoria of Kom el-Dikka and Late Antique Education*. *Journal of Juristic Papyrology*, suppl. 8. Warsaw, 2007.).

JUDITH MACKENZIE

Bobory Dóra fordítása